

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра “География на туризма”**

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация

за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР”

по професионално направление 4.4.

Науки за земята – География на рекреацията и туризма

На докторант АЛИ МУСА ХАРБ

**На тема: „Историческо развитие и териториално разпределение
на туризма в Ливан“**

Рецензент: Доц. д-р Вера Николова

СУ „Св. Климент Охридски“

Данни за докторанта:

Докторант Али Муса Харб е роден в Ливан през 1964 година. Той е завършил висшето си образование в България, в Икономически университет – гр. Варна, специалност „Международен туризъм“, през периода 1987 - 1993 г. Зачислен е като задочен докторант в катедрата „География на туризма“ - ГГФ на СУ „Св. Климент Охридски“, за периода от 01.12.2009 г. до 01.12.2013 г., когато е отчислен с право на защита. Заповедта за зачисляване е с № РД 20-1514, от 04.12.2009 г.

I. Актуалност на темата.

Представеният за рецензия дисертационен труд на докторант Али Муса Харб изследва развитието на туризма в Ливан - една от най-атраktivните туристически дестинации в регион Близък Изток. Географското разположение на страната и многопластовото ѝ историческо развитие определят безспорния туристическоресурсен

потенциал и възможностите за развитие на различни форми на туризъм. Наложеният на пазара имидж на атрактивна и предпочитана туристическа дестинация през 50-те и 60-те години на XX в. и традициите в качествено обслужване и изграждане на материална база за развитието на туризма, допълват предимствата на страната в регион Близък изток през този период. От друга страна обаче, геополитическата ситуация в региона и сложните вътрешни противоречия през 70-те и 80-те години на XX век, са в основата на кризите и проблемите, които съпътстват туристическото развитие на дестинацията. Изследването на сложните процеси, през които преминава и се развива туризмът в Ливан, и очертаването на насоки в решаване на проблемите и перспективи за бъдещето, очертават актуалността на темата, и придават своеобразна тежест на проучването. Сложността да се изследва туризмът като отрасъл „на мира“, както е наречен от докторанта, в един район, който се представя като „врящ котел“ от редица политически наблюдатели, е предизвикателство, което не се случва често и заслужава адмирации.

II. Характеристика и оценка на съдържанието на дисертационния труд.

Общият обем на представения труд е 222 страници. Структурирането му отговаря на изискванията и критериите за изготвяне на подобни разработки. Дисертацията е разработена в 4 глави, увод, заключение. В съдържателно отношение отделните части на работата представят етапите на изследване и в общи линии доказват основните тези, заложи в целта и задачите за нейното изпълнение.

Литературните източници представени в дисертацията обхващат 161 литературни заглавия, от които 31 на кирилица, 58 на западни автори и 82 на арабски. Използвани са още 29 публикации от вестници и списания, 26 интернет адреса и 8 лични интервюта.

В дисертацията са направени 24 таблици и 34 фигури – схеми, карти и графични материали. Изготвени са 11 приложения, които са представени отделно от общото съдържание.

В уводната част подробно са посочени мотивите на автора за избор на тема. Предметът и обектът на изследване са определени и дефинирани точно. Целта е ясно формулирана и са посочени 5 задачи, които се изпълняват в хода на изследването. Накратко са посочени методите на проучване. Предвид спецификата на дестинацията и особеностите на периода, в който е извършвано проучването, са отбелязани ограничителите, които неминуемо са повлияли на анализа.

Докторантът лансира две хипотези, които цели да докаже в хода на разработката, а именно - наличните възможности и традиции в развитието на туризма в дестинацията, които не са загубени и се базират на големия ресурсен потенциал, и от друга страна ограниченията, с които трябва да се съобразяват както местният бизнес, така и управленските структури в страната при днешната сложна ситуация в региона. В увода се акцентира върху научната новост и практическата насоченост на дисертацията. Изтъква се очакването и надеждата на автора, че това изследване би могло да се използва в бъдеще за оптимизиране на туристическата политика на страната, особено в условията на очертаващата се от дълги години политическа нестабилност на региона.

В първа глава – Теоретични и методологични основи на проучването, са разгледани някои теоретични постановки по проблематиката и е коментиран основният терминологичен и понятиен апарат, който е използван в хода на разработката. Акцентира се върху същността и особеностите на факторите за развитие на туристическите дестинации, като се набляга на пазарния модел на туризма и най-вече на туристическото търсене и предлагане. Тук е проследена същността на системата на туризма и са посочени някои модели за проучване на туристическа дестинация. Факторите са разгледани и анализирани от позицията на някои от най-популярните класификации като специално място е отредено за същността на факторите на конкурентноспособността на туристическите дестинации. Това е един много важен, може да се нарече „теоретичен анонс“ в работата, предвид на това, че в последната част на дисертацията се прави много подробен анализ на конкурентноспособността на Ливан като туристическа дестинация и ролята ѝ като такава в регион Близък изток.

Като най-удачен модел за представяне на дестинацията Ливан, докторантът е приел този, който отчита като най-значими за развитието на туризма геоикономическите и геополитически особености и фактори на средата. Този подход е приложен по-нататък във всички части на разработката. Обърнато е специално внимание и на ролята на туристическите предпочитания и имиджа на страната.

В т. 1.3. са разгледани същността и последователността на проучванията, които са правени по темата, а именно развитието на туризма в Ливан и се очертава твърдението, че към настоящия етап тези изследвания не са достатъчни и не представят пълната картина на развитие, особено в настоящия момент.

Това, което в тази част на дисертацията се очертава като недостатъчно акцентирано и разработено е по-подробно представяне на методологията на

изследването, особено що се касае до използването на емпиричен материал на проучване.

Следващата втора глава е посветена на представяне и анализиране на природния и антропогенен ресурсен потенциал на Ливан и социално-икономическите условия за развитие на туризма.

Направено е подробно проучване и описание на географското положение, като са визирани главните за региона туристически направления за придвижване както в зависимост от пространственото разположение, така и в зависимост от основните центрове, които генерират туристически потоци. Тук се набляга и на транспортната и комуникационна свързаност на дестинацията на национално, регионално, местно, но и на международно – главно регионално ниво, тъй като се отчита фактът, че главните емитивни пазари за страната са арабските страни. Акцент се поставя и върху геополитическата ситуация в региона, която утежнява ситуацията по придвижването на туристите и достъпа до дестинацията.

Природните условия и ресурси са представени подробно, по традиционната покомпонентна схема. Акцентира се най-вече върху тези, които имат най-голяма атрактивност и представляват интерес от туристическа гледна точка. В хода на анализирането на ресурсния потенциал са направени сравнения и на тази база са обосновани изводи и становища за възможностите и перспективите за включването им в реални туристически продукти. В тази част една от забележките е, че плажовете са отнесени не към формите на релефа, а към частта за водите.

Представяйки антропогенните туристически ресурси, авторът е акцентирал на концентрацията на ресурси в селищна среда и на тази база е посочил главните центрове, които са потенциални туристически дестинации. Тук анализът на ресурсите е извършен на базата на историческото развитие и особеностите на отделните исторически периоди, но усещането е за известна разхвърляност, липса на класификация или степенуване на видовете ресурси според степента на атрактивност, значение и проявен интерес от страна на туристите. Последователност и ред в изложението в тази част на разработката би донесло използването на някоя от класификациите на антропогенните туристически ресурси. Акцент тук е поставен и на главните културно-исторически центрове в страната, към които се наблюдава най-голям интерес за туристически посещения, свързани с културното наследство или периодичните прояви.

Подробно и изчерпателно са представени социално-икономическите условия в страната, които в голяма степен определят спецификата и облика на туристическото

развитие. Разгледани са държавното устройство и политическо развитие, някои външни фактори, които определят в голяма степен негативния имидж на дестинацията, особеностите на публичната администрация, демографския облик и специфика, свързани в голяма степен с етническото и религиозно многообразие на страната. Тук се коментира и спецификата на ливанския език (което всъщност може да бъде отнесено и към туристическите ресурси – нематериално наследство) и значението на ливанската диаспора, която е резултат от периодите на активна емиграция от страната.

Икономическото развитие и политика са засегнати като се коментират промените, настъпили в икономиката на страната вследствие на геополитически – вътрешни и външни влияния. Отчетена е тяхната роля както в цялостното развитие на дестинацията, така и в развитието на туризма в частност. По-подробно е представена транспортната и комуникационна инфраструктура, които имат определящо значение за туристическото развитие и достъпността към очертаващите се най-активни туристически центрове и райони.

Оценката на условията и ресурсите е извършена на базата на SWOT анализ.

Обстоен преглед и анализ на отделните периоди в туристическото развитие на Ливан са направени в трета глава. Разгледано е развитието от XIX в. до настоящия момент. Ливан е представен като стара туристическа дестинация. Особено място е отредено на развитието през 60-те и 70-те години на XX в., когато е изградена основната материална база и инфраструктура, формирани са главните туристически центрове и райони на страната и са отчетени максимумите на туристически посещения. В този период Ливан е наричан „Швейцария на Близкия изток“. Промените, които настъпват вследствие на гражданската война и последвалата криза, водят до срив и на туризма. Възстановяването е представено като труден и противоречив процес, но като предимство е изтъкната активната държавна политика, инвестициите в сектора и стабилизирането на част от дестинациите в регион Близък изток, които формират главния туристически поток към Ливан. Подробно са анализирани влиянията върху туризма, породени от съвременните геополитически конфликти в региона и последвалите миграционни процеси.

В тази част от дисертацията докторантът борава с голям обем вторичен материал – исторически извори, политически и икономически анализи и коментари, богата статистическа информация, която в голямата си част е обработена и представена коректно. Анализите са стегнати и точни, а изводите са показателни за уменията на автора да борава с подобна информация. В голяма степен тук е разгледано

съвременното състояние на туризма по отношение на основни показатели за развитие на отрасъла – обем, структура и заетост на материалната база, международни туристически потоци, приходи от туризъм и др., което е предмет на изследване и в следващата четвърта глава.

На базата на оценките и анализите в предходните глави, в 4 глава са посочени видовете туристически услуги, които се предлагат в дестинацията. Подробно и по туристически райони е представена настанителната база на туризма, заведенията за хранене и развлечения, туристическите агенции и туристическата инфраструктура. Извършен е отново анализ на посещаемостта, но този път с акцент върху продължителността на престоя и сезонността. Проследени са промените в заетостта на базата по категория на обектите и по райони. Известно повторение се наблюдава при представянето на туристическите потоци, но пък са коментирани основните цели и мотиви за туристически посещения към Ливан от различните категории туристи. Това което определено липсва на този анализ е представянето на вътрешните туристически пътувания. Единствената информация, която се дава за вътрешни туристи е във фигура 30 на стр. 155, в която се наблюдават водещите националности по пренощували лица и реализирани ношувки в средствата за подслон. Но тук не става ясно дали това са ливанци от диаспората извън страната или са местни хора.

По-нататък в разработката според основните мотиви за посещение на страната, се представят основните видове туризъм. Тук не става ясно, обаче, кои от видовете туризъм могат да се считат за развити и приоритетни и кои са с потенциал за бъдещо развитие. Но на база на изводите от предходните анализи и на използвано проведено проучване от Министерството на туризма на страната, са посочени перспективните за Ливан пазари. Те са представени в четири основни групи – ливанска диаспора, арабски пазар, европейски туристи и туристи от далечния изток и Русия.

В тази глава са разгледани туристическият имидж на страната, приходите от туризъм, съотнесени към БВП, както и съвременната териториална структура на туризма в днешен Ливан. Коментирани са накратко шестте туристически района на дестинацията, като са обосновани причините и особеностите за тяхното формиране.

Интересен акцент в работата се поставя в параграф 4.8., озаглавен „Туристическа конкурентноспособност – сравнителен анализ“. Туристическата конкурентноспособност на дестинацията е оценена на база на данни от доклад на Световния икономически форум, като е приложен сравнителен подход - сравнение с останалите дестинации в регион Близък изток и Северна Африка. По този начин се

акцентира не само върху основните предимства и недостатъци на Ливан като туристическа страна, но се прави анализ на нейното място и роля в съвременното туристическо развитие на региона. В тази връзка оригинално във фиг. 34 на стр. 198, по графичен начин е показано мястото на дестинацията по отношение на конкурентоспособността в регионите Близък изток и Северна Африка. А в таблица 24 на стр. 202 по интересен начин е показана Туристическата конкурентоспособност на Ливан чрез т. нар. вътрешно и външно сравнение и така се очертават най-ярко силните и слабите страни на дестинацията.

В заключението, развито на шест страници, е направено обобщение на основните компоненти на проучването и е констатирано изпълнение на основните хипотези и поставените задачи. Изводите констатира, че Ливан е атрактивна туристическа дестинация, а съвременното развитие на туризма бележи ръст, независимо от влиянията, които оказва сложната геополитическа обстановка в района. За да се ограничат тези влияния се предлага извършване на системен мониторинг за проследяване на състоянието и въздействията в тази посока. Според автора, съвременните териториални диспропорции и проблеми на отрасъла биха могли да се компенсират от активна държавна политика и насърчаване на инвестициите в отрасъла.

III. Публикации по темата

Представени са 3 публикации на автора, по теми, свързани с дисертационния труд. Две от тях са публикувани в България. Всички публикации са на английски език.

IV. Автореферат

Авторефератът е с обем от 48 страници и отговаря на изискванията за структурно отразяване съдържанието на дисертационния труд, като засяга най-значимите и актуални моменти от разработката. В него са представени и научните приноси на автора и публикациите, свързани с дисертацията.

V. Научни приноси

В резултат на извършената изследователска работа могат да се очертаят конкретни научни и научно-приложни приноси:

1. Събрана и обобщена е голям обем от информация за факторите, които определят развитието на туризма в Ливан и е анализирано тяхното влияние върху отрасъла в отделните исторически периоди.

2. Анализирани са факти и данни за туризма в дестинацията, които имат значение за извеждане на генерални изводи както за състоянието на туризма в съвременния етап, така и за сравнения и констатации, произтичащи от историческия опит.
3. Оценена е конкурентноспособността на дестинацията, на базата на вътрешни и външни фактори и е очертано мястото на Ливан в регионалното развитие на туризма.

VI. Критични бележки и препоръки.

Към представения дисертационен труд имам някои бележки и препоръки:

1. Дисертацията би спечелила ако се добави анализ и на състоянието на вътрешния туризъм в страната, тъй като темата не визира само международния туризъм, който основно е представен.
2. В работата липсва информация за някои от основните показатели за развитие на туризма, каквито са Туристически интензитет, туристическа ефективност, разходи за туризъм и др. Добавянето им би дало възможност за задълбочаване на анализите и изводите.
3. Не се открива мястото в разработката на т. нар. „лични интервюта“ със заинтересовани лица и експерти, които се посочват само в литературата. Ако тези интервюта бъдат дешифрирани, анализирани и обобщени, могат да послужат за представяне на нови изводи и даване на препоръки. Те биха представлявали в голяма степен емпиричния (първичен) материал на дисертацията, тъй като първични методи на изследване липсват.
4. Добре би било в параграф 2.3.2. Културно – историческо наследство, ресурсите на наследството да бъдат представени чрез някоя от съществуващите в литературата класификации.
5. В някои от таблиците не са посочени мерните единици, които са използвани (пр. табл. 19 на стр. 187)
6. В текста не е направена препратка към приложенията, които са използвани.

VII. Въпроси към докторанта.

1. **Каква, според Вас е ролята на вътрешния туризъм в развитието на отрасъла през отделните периоди в историческото развитие на туризма в Ливан?**

2. Като изключим значението на ливанската диаспора и арабския пазар, смятате ли, че при продължаващата сложна геополитическа обстановка в региона, Ливан има шанс да привлече туристи от други региони?
3. Какво е според Вас моментното качество на кадрите в туризма на Ливан и как то се отразява върху общото състояние на отрасъла?

Заключение:

Предложеният дисертационен труд на докторанта Али Харб представлява актуално и мащабно проучване със задълбочен теоретичен анализ и конкретен практико-приложен характер. Разработката доказва необходимата теоретична подготовка и впечатляващи възможности и умения при извършване на оценка и анализ на базата на използваните методи на изследване. Работата на докторанта се характеризира с аналитичност при правене на изводи и очертаване на тенденции. Дисертационният труд е актуален и разглежда проблематика с очертаващо се голямо значение за по-нататъшното развитие на проучваната дестинация. Открояват се важни особености и проблеми в историческото развитие, териториалната организация и туристическата политика на туризма в република Ливан. Дисертацията може да послужи като основа за бъдещи научни изследвания.

На основата на всичко това, независимо от направените забележки и препоръки, **давам положителна оценка** на дисертацията и предлагам на уважаемото научно жури да се присъди на Али Муса Харб научната и образователната степен „**доктор**” по професионално направление 4.4. Науки за земята - География на рекреацията и туризма.

19.01.2017 г.

Гр. София

Изготвил рецензията:.....

/доц. д-р Вера Николова/